

AKTUALUS VEIKALAS APIE ŽYDŲ BENDRUOMENĖS ISTORIJĄ RYTŲ PRŪSIJOS IR LIETUVOS PARIBIO REGIONE

LEISEROWITZ, Ruth. *Sabbatleuchter und Kriegerverein. Juden in der ostpreußisch-litauischen Grenzregion 1812-1942* (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Institut Warschau, Bd. 24). Osnabrück: Fibre Verlag, 2010. – 463 S. – ISBN 978-3-938400-59-3

Hektoras Vitkus

Klaipėdos universitetas

2010-aisiais pasirodžiusi istorikės Ruth Leiserowitz monografija „Šabo žvakė ir karo veteranų draugija. Žydai Rytprūsių ir Lietuvos pasienio regione 1812–1942 metais“ neabejotinai nusipelnė įdėmaus Lietuvos istorikų įvertinimo. Juolab kad netrukus dienos šviesą turėtų išvysti šios knygos vertimas į lietuvių kalbą. Tačiau ne tik tai lemia recenzuojamos monografijos, parengtos 2007 m. Humboldtų universitete apginto habilitacinio darbo pagrindu, aktualumą. Pirma, pastaroji knyga reprezentuoja ankstesnius R. Leiserowitz tyrimus¹, kurie yra (arba turėtų būti) gana gerai žinomi ir Lietuvos mokslininkams. Svarbu pabrėžti, kad monografijos dėstomojoje dalyje atsiskleidžia autorės ilgamečių tyrimų etapai, kurie knygoje perteikiami kaip specifiniams analizuojamos problematikos aspektams subordinuoti moksliniai tekstai, realizuojantys pagrindinę mokslinės monografijos idėją – žydų bendruomenės istoriją Rytų Prūsijos ir Lietuvos pasienio (paribio) regione atskleisti per pasienio, kaip transnacionalinės (*Transnationalität*) erdvės, kontekstą. Antra – ir tai svarbiausia – knygoje stengiamasi atskleisti minėtame regione XVIII a. – XX a. viduryje gyvavusio žydų sociumo

¹ Aptariamoje monografijoje, nagrinėjamos tematikos požiūriu, išskirtini šie svarbiausi R. Leiserowitz tyrimai: LEISEROWITZ, R. Memelgebiet. In *Das „Großdeutsche Reich“ und die Juden. Nationalsozialistische Verfolgung in den „angegliederten“ Gebieten* (Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Instituts, Bd. 17). Hrsg. von W. GRUNER, J. OSTERLOH. Frankfurt a. M., 2010, S. 175-198; LEISEROWITZ, R. To Go To or Through Prussia? Litvak Migratory Decisions in the Second Half of the Nineteenth Century and Their Consequences. *Jewish Culture and History*, 2009, Vol. 11, No. 1&2, pp. 229-239; LEISEROWITZ, R. Eine Grenze aus jüdischer Perspektive. Entwicklungen an der preußischen Peripherie. In *Makom. Orte und Räume im Judentum: Real. Abstrakt. Imaginär*. Hrsg. von M. KÜMPER et al. Hildesheim, 2007, S. 65-73; LEISEROWITZ, R. Tilsit – Die Rückkehr der Perspektiven: in memoriam Isaak Rutman. In *Die Aneignung fremder Vergangenheiten in Nordosteuropa am Beispiel plurikultureller Städte (20. Jahrhundert)* (Nordost-Archiv, Bd. XV/ 2006). Hrsg. von Th. SERRIER. Lüneburg, 2007, S. 134-147; LEISEROWITZ, R. Grenzregion als Grauzone. Heydekrug: eine Stadt an der Peripherie Ostpreußens. In *Vorposten des Reichs? Ostpreußen 1933 bis 1945*. Hrsg. von Ch. PLETZING. München, 2006, S. 129-159; LEISEROWITZ, R. The Traders of Wystiten: The Border as a Modernization Factor for Litvaks in Transnational Space in 19th Century. In *Central and East European Jews at the Crossroads of tradition and Modernity*. Ed. by J. ŠIAUČIŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, L. LEMPRTIENĖ. Vilnius, 2006, pp. 319-331; LEISEROWITZ, R. Schmuggel als Lebensform an der Grenze. In *Grenzen. Gesellschaftliche Konstitutionen und Transfigurationen* (Europäische Schriften der Adalbert-Stiftung-Krefeld, Bd. 1). Hrsg. von H. HECKER. Essen, 2006, S. 103-114; LEISEROWITZ, R. Juden in Ostpreußen: Auf den Spuren der Familie Berlowitz. In *Kulturlandschaft. Ost- und Westpreußen*. Potsdam, 2005, S. 119-132; LEISEROWITZ, R. „Naujas pasaulis“. Modernizacijos pasekmės Rytų Prūsijoje. In *Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reiksmė Didžiąjai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904)* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. X). Sud. S. POCYTĖ, R. SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2004, p. 36–39; LEISEROWITZ, R. Schmuggel als Lebensform an der Grenze. Einblicke in Grenzwelten des 19. Jahrhunderts. In *Ibid*, p. 70–78; LEISEROWITZ, R. Die Illusion der transmigratorischen Existenz. Juden im Memel des 20. Jahrhunderts. In *Im Wandel der Zeiten: Die Stadt Memel im 20. Jahrhundert* (Nordost-Archiv, X/2001). Hrsg. von J. TAUBER. Lüneburg, 2002, S. 307-336; LEISEROWITZ, R. Die positive Grenzerfahrung. Jüdische Lebensläufe aus dem preußisch-litauischen Grenzgebiet. In *Symbiose und Traditionsbruch: deutsch-jüdische Wechselbeziehungen in Ostmittel- und Südosteuropa (19. und 20. Jahrhundert)*. Hrsg. von H. HECKER, W. ENGEL. Essen, 2003, S. 111-121.

kolektyvinės tapatybės dvilypumą, kuris galėjo varijuoti nuo religinio (judaistinio) tradicionalizmo iki imperinio (tiek Vokietijos, tiek ir Rusijos) patriotizmo. Akivaizdu, kad pastarasis aspektas yra esminė recenzuojamos monografijos ašis, savitu semantiniu būdu perteikta ir veikalo pavadinimu. Neabejotina, kad šabo žvakės (*Sabbatleuchter*) ir karo veteranų draugijos (*Kriegerverein*) metaforos atskleidžia žydų bendruomenės sanklodos buvusioje Rytų Prūsijos ir Lietuvos tarpuerdvėje sudėtingumą. Ir trečia, rengiant monografiją buvo susidurta su neišvengiamomis kitų Rytų Prūsijos ir Lietuvos pasienio regiono gyventojų grupių (lietuvių, vokiečių, lenkų, rusų, romų) kolektyvinių tapatumų poveikio žydų bendruomenės mentaliteto kaitai atskleidimo problemomis. Lemiant pastarajai aplinkybei, monografijoje žydų bendruomenė nėra interpretuojama kaip konservatyvi, rigidiška ar sociokultūriškai nelanksti grupė (kaip žinoma, Lietuvos istoriografijoje minėtasis požiūris yra dominuojantis). Atvirksčiai, autorės nuomone, būtent Rytų Prūsijos ir Lietuvos paribyje susiformavusi žydų bendruomenė tapo moderniausia etnine grupe, nes XIX a. pr. – XX a. pirmosios pusės laikotarpiu ji patyrė bene ryškiausias (lyginant su kitomis etninėmis grupėmis) socialinės sanklodos, gyvenimo būdo ir kolektyvinės tapatybės transformacijas. Šis aspektas dar yra netyrinėtas, todėl, R. Leiserowitz teigimu, svarbiausias motyvas rašyti knygą buvo priimtas iššūkis atkreipti mokslo visuomenės dėmesį į Rytprūsių ir Lietuvos pasienio regione XIX a. pradžioje įsikūrusios ir 1942 m. visiškai sunaikintos gyventojų grupės – Rytprūsių žydų – istoriją, atskleidžiant problematiką, kuri iki šiol tebėra mokslinių tyrimų periferijoje (p. 9). Tad šiuo veikalu bene pirmą kartą istoriografijoje bandyta išsamiai nušviesti kone 130 metų trukmės žydų istoriją Rytprūsių ir Lietuvos paribio regione, remiantis ne tik istorinės, bet ir kultūrinės regionalistikos perspektyvomis. Monografijoje plačiai remtasi svarbia, iki šiol mažai tenaudota archyvinių, memuaristinių, periodinės spaudos bei vaizdinių šaltinių medžiaga. Nemažai naudotasi ir kitų mokslo sričių (sociologijos, filosofijos, kultūrologijos) įdirbiu, leidusiu konceptualizuoti teorinius arba empirinius studijoje nagrinėjamos temos aspektus. Ypač vertinga tai, jog knygoje šaltinio funkciją atlieka integruota ir interpretuota informacija, gauta taikant interviu metodą. Tokia šaltinių imtis leido pateikti ganėtinai išsamią žydų sociumo sanklodos buvusiame Rytų Prūsijos ir Lietuvos pasienyje rekonstrukciją.

Aptariamą knygą sudaro pratarmė, įvadas, 15 dėstymo dalių (14 jų suskaidytos į smulkesnius skyrius), baigiamasis žodis, priedų skyrius (jį sudaro žemėlapiai, santrumpų sąrašas, statistinės ir genealoginės lentelės, šaltinių ir literatūros sąrašas bei iliustracijų sąrašas), asmenvardžių ir vietovardžių registrai. Pažymėtina gerai parengta monografijos struktūra. Kiekvienas dėstymo skyrius skirtas ne tik chronologinei, bet ir probleminei žydų bendruomenės sanklodos Prūsijos ir Lietuvos paribio regione atskirų aspektų analizei. Monografijos turinys rodo, kad autorė ne tik išsamiai susistemino medžiagą, bet ir įdėmiai apgalvojo veikalo struktūrą. Tyrimas monografijoje pradedamas Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos paribio regiono susiformavimo XIX a. pr. apžvalga, supažindinančia su nagrinėjamos problematikos aktualumu bei ištirtumo mastais, ir nuosekliai užbaigiamas holokausto įvykių Rytų Prūsijoje ir Vermachto užimtose Lietuvos paribio vietovėse analize. Tačiau didžiausią dėmesį R. Leiserowitz skiria regiono žydų bendrijos sanklodą XIX a. – XX a. pr. nulėmusiems politiniams, socialiniams, ekonominiams ir kultūriniais lūžiams (pilietinė emancipacija, socioekonominė modernizacija, mobilizacija, nacionalizmas), todėl juos atskleidžiančios knygos dalys išsiskiria analizės išsamumu ir dėstymo nuoseklumu. Manytina, sunku būtų sugalvoti detalesnę Rytprūsių ir Lietuvos erdvinio sąlyčio problematikai skirtos knygos sudėtį. Jos negadina net ir iš pirmo žvilgsnio abejotinu galintis pasirodyti sprendimas išvadas pateikti kiekvieno knygos skyriaus pabaigoje, patį veikalą baigiant tik baigiamosiomis pastabomis, kurios galėtų būti vertinamos kaip įžvalgos, projektuojamos tolesniems autorės ir kitų tyrinėtojų darbams.

Daugelis R. Leiserowitz monografijoje pateiktų išvalgų yra artimos kultūrinei regionistikai. Šiuo požiūriu nesunku suvokti, kodėl knygoje Rytų Prūsijos ir Lietuvos teritorinės ir kultūrinės sąveikos problematikos centriniu aspektu pasirinkta žydų bendrijos sociokultūrinė kaita. Tokį pasirinkimą, manytina, lėmė keletas esminių dalykų. Kaip pažymi pati knygos autorė, žydų bendruomenės abiejose pasienio regiono srityse pradėjo kurtis XVIII a., ir tai dažniausiai buvo litvakų naujakurių grupės. Nors žydai nebuvo dominuojanti gyventojų grupė, tačiau būtent jų gyvenenos būdas ir ekonominė veikla labiausiai nulėmė regiono amatų ir prekybos verslų infrastruktūros išvystymą. Paribio regione įsikūrusiems žydams pasienio kontaktai buvo svarbiausias veiksnys, lėmęs jų ekonominę situaciją, socialinius, kultūrinius bei dvasinius ryšius su kitoje regiono dalyje gyvenusiais giminaičiais ir verslo partneriais. 1812 m. paskelbus Tolerancijos ediktą, Rytų Prūsijos miesteliuose kūrėsi vis daugiau litvakų, ir netrukus jų įtaka socialinėje regiono struktūroje bei kultūriniame kontekste tapo gana pastebima. Taip Rytų Prūsijos ir Lietuvos pasienio regione susikūrė esminės prielaidos formuotis žydiškajai erdvei. Kita vertus, R. Leiserowitz teigimu, pastarojo regiono sanklodai ypač reikšminga buvo tai, kad XIX a. jis funkcionavo kaip tam tikra tranzito erdvė (*Transitraum*), kurioje laikinai arba nuolatiniam gyvenimui įsikurdavo ne tik žydai, bet ir lietuviai, lenkai, vokiečiai bei rusai. Tai buvo esminė specifinės regiono gyventojų tapatybės, kurią autorė įvardija „transnacionaliniu mentalitetu“, formavimosi aplinkybė. R. Leiserowitz nuomone, būtent transnacionalumas, pasireiškiantis tam tikromis mentalinėmis atsineštų ir vietinių tradicijų bei gyvenenos ypatybių derinimo praktikomis, buvo vienas esminių paribio regione įsikūrusių migrantų žydų kolektyvinės tapatybės bruožų. Todėl žydų sociumas Rytų Prūsijos ir Lietuvos pasienio regione formavosi kaip ambivalentiškos tapatybės grupė, galėjusi savo kultūrinėje terpėje absorbuoti net ir sunkiai suderinamus elementus.

Autorės teigimu, jos veikalą paskatino „iššūkiai pranešimais, dokumentais, pasakojimais, fotografijomis ir šaltiniais rekonstruoti istoriją, turiniu užpildyti vieną iš jos „baltųjų dėmių““ (p. 9). Vienas iškalbingiausių tokios iniciatyvos pavyzdžių galėtų būti paskutinis knygos skyrius, kuriame analizuojamos regione susiklosčiusios holokausto prielaidos (p. 380), nulemtos vietinių gyventojų santykio su okupaciniais režimais (nacionalsocialistiniu ir sovietiniu) konteksto. Ją autorė apibūdina kaip „dvigubos prievartos“ patirtį, tačiau taikliai konstatuoja, kad tam tikros paribio regiono gyventojų dalies dalyvavimas holokauste buvo nulemtas ne tik politinių ir nacionalsocializmo ideologijos indoktrinuotų antisemitinių motyvų, bet ir ekonominių siekių (pvz., bandymo praturtėti) bei afektinių reakcijų (pvz., žudymo kerštaujant) sąlygotų veikų (p. 387). Pastarajai problematikai atskleisti R. Leiserowitz pasitelkia ir lyginamosios prieigos įrankius. Šiuo požiūriu būtina pažymėti, kad autorė kelia lokaliniu holokausto eigos požiūriu aktualų masinių žudynių Jedvabnėje (Lenkija) ir Tilžės operatyvinio būrio nusikaltimų Vokietijos ir Lietuvos paribio srityse 1941 m. birželio–liepos mėnesiais koreliacijos klausimą. Autorės pateikta medžiaga leidžia susidaryti nuomonę, kad žydų pogromai ir jų prielaidų gretinimas su 1940–1941 m. okupacijos laikotarpiu patirtomis sovietinio režimo represijomis pirmosiomis Trečiojo Reicho ir Sovietų Sąjungos karo dienomis buvo ne tik Lietuvos, bet ir kitų (pvz., Lenkijos) paribio sričių reiškinys. Galima pažymėti, kad pastarasis aspektas kol kas stokoja konstruktyvesnių tyrimų, todėl R. Leiserowitz svarstomos prielaidos gali tapti akstiniu pradėti platesnius holokausto regioninės specifikos tyrimus.

Reikšminga, kad apžvelgiamoje monografijoje taikomi ir bendrieji, ir specialieji mokslinio tyrimo metodai: sisteminė analizė, dokumentų analizė, semantinė analizė ir turinio analizė (*content-analysis*). Knygoje plačiai naudojami kiekybiniai (gyventojų skaičiaus, gyvenimo trukmės) duomenys, todėl akivaizdu, kad autorė taikė ir statistinės analizės metodus. Tyrimo metodai taikyti

kompleksiškai ir sistemiškai, siejant juos vieną su kitu. Monografijoje analizuojama problematika chronologiškai yra padalyta į dvi fazes: 1) 1812–1885 m. laikotarpį, kurį autorė apibrėžia žydų (litvakų) įsikūrimo ir išvirtinimo Rytų Prūsijos ir Rusijos imperijos pasienio regione periodu, ir 2) 1886–1942 m. laikotarpį, kuris knygoje išskleidžiamas kaip pasienio (paribio) regiono gyventojų žydų socialinės emancipacijos, akulturacijos, pilietinio pripažinimo Vokietijos valstybėje ir visiško sunaikinimo periodas. Išskirtus chronologinius etapus, R. Leiserowitz teigimu, apibrėžia kokybiškai skirtingi, tačiau tarpusavyje susiję procesai: 1) pasienio žydų bendruomeninio tinklo susiformavimas, 2) sociokultūrinė modernizacija ir 3) įvairios migracijos, kaip jų pavyzdžius pateikiant po 1812 m. suintensyvėjusį litvakų kėlimąsi į šiaur rytines Prūsijos karalystės provincijas, nuo 1880 m. pab. Rytų Prūsijoje išaugusį emigrantų žydų iš Rusijos imperijos tranzitą į Amerikos valstybes bei po 1933 m. besitraukusiųjų nuo nacionalsocialistinio režimo žydų srautą. Autorės nuomone, minėti procesai vertintini kaip didžiausią įtaką žydų erdvės kaitai Rytų Prūsijos ir Lietuvos paribio srityse darę veiksniai (p. 19). Kita vertus, toks platus nagrinėjamų aspektų kiekis rodo, kad veikale neapsiribojama vien istorine faktų interpretacija, bet aprėpiama nemažai kitų – politinių, ekonominių, sociologinių ir kultūrologinių – momentų. Pastaroji tyrimo ypatybė lemia, kad monografijoje aptariami platesniam tyrinėtojų būriui tik iš dalies žinomi pasienio (paribio) regionų sociokultūrinės erdvės fenomenai: transnacionalumas (*Transnationalität*), transnacionalinis kolektyvinis tapatumas, tranzitinės erdvės (*Transitraum*) specifika, transmigrantai (*Transmigranten*), etc. Ir nors minėtų fenomenų atskleidimas knygoje stokoja išsamesnio teorinio konteksto, vis dėlto reikia tikėtis, kad tai taps orientyru būsimoose monografijos autorės darbuose.

Nors pati autorė to ir nenurodo, tačiau minėtosios tezės leidžia teigti, kad monografijoje remiamasi kultūrinės regionistikos prieigomis, kuriose orientuojamasi tiek į tapatumo regionų, tiek į bendrijos (-ų) sąveikos (-ų), tiek ir į istorinės aplinkos virsmo procesus². Ypač aktualu, kad autorė *regiono* sąvoką vartoja simboline – ne tik teritorinio vieneto, bet ir istorinės retrospektyvos bei sociokultūrinių santykių sąsajos – prasme, kas savo ruožtu leidžia daryti prielaidą, kad žydų bendruomenės kaitą pasienio (paribio) regione galėjo veikti ne tik ekonominės (pvz., pasienio prekyba) traukos, bet ir socialinio atostūmio (pvz., segregacija, kultūriniai stereotipai) veiksniai. Manytina, šiuo požiūriu monografijoje atskleidžiamas vienas atveju, kai tam tikrame regione įsikūrusios naujos gyventojų grupės gyvensena, veikla ir santykis su supančia aplinka pamažu lemia didesnius ar mažesnius viso regiono kultūrinės sanklodos pasikeitimus. Monografijoje ypač vertinga tai, kad minėtosios žydų bendruomenės veiklos sąlygotos regiono transformacijos yra analizuojamos stengiantis išryškinti tiek bendruosius dėsningumus, tiek ir lokalinių atvejų ypatybes. Pastarąjį aspektą R. Leiserowitz atskleidžia V, VIII, IX, X skyriuose, rekonstruodama žydų bendruomenių Tilžėje, Eitkūnuose, Kybartuose, Virbalyje, Klaipėdoje, Vištytyje, Šilutėje ir kitose vietovėse genezės eigą ir parodydama jų socialinės, ekonominės bei kultūrinės sanklodos unikalumą, atsiskleidusį ir grupinių tapatybių skirtumais (p. 103–119, 171–188, 189–219, 221–240). Todėl, autorės manymu, pasienio (paribio) reikšmę žydų bendruomenių sanklodai Rytų Prūsijos ir Lietuvos tarpuerdvėje reikėtų suvokti visų pirma kaip socialinį veiksnį ir tik paskui kaip teritorinį-geografinį veiksnį. Autorės nuomone, siena paribio gyventojams žydams buvo reikšminga ne tik kaip administracinė ir politinė riba, atskirianti valstybines teritorijas, bet ir kaip galimybė, leidusi užsiimti pelninga ekonomine veikla bei užsitikrinti tam tikrą socialinę padėtį (pvz., valstybės tarnautojo karjerą).

Kai kuriose recenzuojamos monografijos dalyse grįžtama prie ne tik pačios autorės, bet ir kitų tyrinėtojų ankstesniuose darbuose analizuotų aspektų. Ypač tai pasakytina apie knygos dalis, ku-

² KAČERAUSKAS, T. Kūrybos regionai tarp individo ir bendrijos. *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, 2011, t. 19, Nr. 1, p. 56.

riose stengiamasi aptarti Rytų Prūsijos ir Lietuvos paribio regione susiformavusių žydų bendruomenių ekonominės veiklos ir socialinės sanklodos aspektus. Kita vertus, tai daroma verifikuojant ankstesnių tyrimų medžiagą, integruojant naujus duomenis, pateikiant naujas išvagas ir apibendrinimus. Todėl monografijoje susikryžiuoja keliamos problematikos požiūriu aktualios faktų interpretacijos, paremiančios naujas versijas ir apsvarstančios ankstesnių tyrimų rezultatus. Vertinga tai, kad R. Leiserowitz monografijoje keliamos ir verifikuojamos tezės pateikiamos kaip atviri klausimai, todėl galima tikėtis, kad pasirodžiusi knygos versija lietuvių kalba išprovokuos konstruktyvią mokslinę diskusiją. Šiuo požiūriu ypač imponuoja bene svarbiausias veikalo leitmotyvas – priminti, kad šiandien nebeegzistuojantis, tačiau XIX–XX a. pr. Prūsijos ir Rusijos imperijos paribyje plytėjęs regionas turėtų būti vertinamas kaip žydiška erdvė, ne tik besiribojusi su senąja *Lita*, kurioje nuo XIV a. pab. iki Trečiojo Reicho ir Sovietų Sąjungos karo gyveno *litvakais* įvardijami Lietuvos žydai, bet ir išsiskyrusi savita kultūrine tapatybe (p. 11). Jos sanklodą nulėmė tokie veiksniai kaip modernizacija, mobilizacija, migracija, nacionalizmas, transnacionalumas ir galiausiai nacionalsocialistinio režimo inspiruotas Galutinis sprendimas (p. 12). Ypač svarbus faktas yra tai, kad Rytų Prūsijos ir Lietuvos paribyje gyvenę žydai 1939–1941 m. tapo dviejų totalitarinių režimų aukomis, todėl jų istorinė patirtis išsiskiria ypač sudėtinga individualios ir kolektyvinės atminties konfigūracija. Kita vertus, žydų gyvenimą Rytų Prūsijos ir Lietuvos pasienio regione sąlygojo paribio sritims būdingos politinės, socialinės, ekonominės bei kultūrinės įtampos, kurios ilgainiui nulėmė žydų gyventojų grupių abiejose paribio teritorijose mentaliteto ir gyvenamosios ypatybės.

Kaip minėta, knygoje daugiausia dėmesio skiriama paribio regiono, kaip socialinio fenomeno, sampratai išskleisti. Todėl suprantama, kad veikale Rytų Prūsijos ir Lietuvos paribio žydų bendruomenių socialinės transformacijos dažniausiai siejamos su politiniais ir ekonominiais procesais. Tačiau ne mažiau svarbus ir kultūros antropologinis aktualizuojamo paribio regiono socialinių santykių lygmuo, kuriam R. Leiserowitz skiria nemažai dėmesio. Ši ypatybė leidžia teigti, kad pagrindinis monografijos leitmotyvas – žydų gyvenimo paribio regione istorinių lūžių kupinu laikotarpiu specifika – išskleidžiamas įvairiuose kontekstuose – nuo įprasto faktografinio iki kultūrologinio. Tad iš esmės autorės pateiktas tyrimas formuojasi dviejuose teoriniuose – istorinės regionistikos ir kultūros antropologijos – laukuose. Istorinės regionistikos aspektai monografijoje išdėstomi struktūrizuotu faktografiniu pasakojimu, o kultūros antropologijos problematikai artimi momentai knygoje atskleidžiami socialinių fenomenų analizės pagrindu. Ko gero, sėkmingiausiai pastaroji koncepcija yra realizuota X, XI, XIV monografijos skyriuose, atskleidžiančiuose žydų bendruomenių sociokultūrinės situacijos kaitos Rytų Prūsijos ir Rusijos imperijos pasienio vietovėse problematiką. Taip sukonstruotas tyrimas siūlo ne abstrahuotą teorinį naratyvą, bet konkrečių atvejų analize paremtą interpretaciją. Istoriografiniu požiūriu ne mažiau reikšmingas yra R. Leiserowitz keliamas klausimas dėl sienos faktoriaus reikšmės žydų situacijai Vokietijos ir Rusijos imperijose XIX a. 9-ajame dešimtmetyje. Autorė taikliai pažymi, kad dėl šiuo laikotarpiu tiek Vokietijos, tiek ir Rusijos imperijoje kilusios antisemitizmo bangos (diskriminuojančių administracinių potvarkių, pogromų) poveikis pasienio regione buvo silpnesnis, todėl ilgainiui tam tikroms žydų visuomenės grupėms (ypač toms, kurios dar laikėsi tradicinės gyvenamosios) galimybė išsikurti antisemitinių tendencijų požiūriu „ramesniuose“ pasienio miesteliuose ir gyvenvietėse tapo ypač patraukli.

Monografijos autorei pavyko pateikti įtaigų Rytų Prūsijos ir Rusijos imperijos paribio regiono gyvenusių žydų bendruomenių socialinės ir kultūrinės situacijos tyrimą, verčiantį kvestionuoti istoriografijoje nusistovėjusius stereotipus apie žydų „ekonominį veržlumą“. Šiuo požiūriu ypač iškalbingi X, XII, XIII ir XIV monografijos skyriai, kuriuose ne tik atskleidžiama žydų, kaip pa-

sienio ekonominio veiksnio, reikšmė, bet ir parodomas bendras žydų bendruomenių socialinės bei ekonominės situacijos paribio regione kontekstas, detalizuojant minėtus aspektus gausiais biografiniais siužetais. Jie iliustruoja sudėtingus, kartais neįveikiamus, žydų ekonominės veiklos sunkumus. Tad aptariamoje monografijoje pateikiami išsamūs politiniai, socialiniai ir kultūriniai žydų istorijos Rytprūsių ir Lietuvos paribio regione pjūviai, kurie sudėlioti taip, kad skaitytojui nesunku perprasti tam tikrais istoriniais laikotarpiais susiklosčiusios situacijos ypatumus. Monografijoje parodoma, kad visi joje analizuojami probleminiai aspektai yra svarbūs ir nėra nereikšmingų detalių. Kita vertus, autorė išvalgiai net nebando papasakoti visos Rytų Prūsijos ir Lietuvos paribio regione gyvenusių žydų istorijos. Analizės objektu pasirinktas socialinių, kultūrinių ir mentalinių lūžių kontekstas. R. Leiserowitz sėkmingai taiko ir prozopografinį metodą, pateikdama nemažai biografinės informacijos, padedančios atskleisti ne tik pavienių žmonių, bet ir socialinių grupių (šeimos, giminės, generacijos) situaciją skirtinguose istorinio laikotarpio ir erdvės kontekstuose.

Baigiant galima teigti, kad recenzuojama R. Leiserowitz monografija kol kas yra vienintelis mums žinomas išsamus žydų bendruomenės sanklodos Rytprūsių ir Lietuvos paribio regione tyrimas, išsiskiriantis griežta problemine orientacija ir naujomis interpretacijomis.